

Розділ 2. Педагогічна наука

Репетій С.Т.,

доцент кафедри дошкільної освіти та дитячої творчості факультету педагогіки і психології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, кандидат психологічних наук

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ДУХОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто погляди вчених щодо сутності поняття "духовність особистості". Подано авторське визначення духовності, її компонентів. Розкрито психолого-педагогічний зміст кожного компонента. Запропоновано використовувати основи знань із психолого-педагогічного розвитку духовності майбутнього фахівця в освітньому процесі.

Ключові слова: *духовність, компоненти, духовно самосвідомий, духовно спрямований, духовні риси характеру, духовне спілкування, духовна креативність, духовний досвід.*

Система освіти пов'язана із процесами, які відбуваються у світовому соціокультурному просторі. Відомо, що людина – центр соціуму, тому рівень розвитку і стан суспільства залежать від духовного та інтелектуального потенціалу людства.

Сучасна криза суспільства проявляється у всіх сферах людської діяльності: економічній, політичній, ідеологічній, моральній і духовній. Духовна криза найнебезпечніша, тому що "... духовність – це основа створення внутрішнього світу, в якому не безвідповідальні знання, а палаюче серце, через яке проходить перетин добра і зла" [5, с. 16].

Ознаки духовної кризи сучасності такі: процес втрати духовних орієнтирів, дезінтеграція ціннісних систем, нездатність індивіда до самопізнання, самоорганізації, відсутність потреби самовдосконалення [11]. У зв'язку з цим значно підвищуються вимоги до сучасної освіти. Тому нині актуалізовано питання особистісних якостей педагогів, які формують в учнів готовність до самостійного творчого життя в суспільстві, реалізації свого призначення, розвивають духовні цінності, сприяють внутрішньому вдосконаленню.

Проблема розвитку духовності особистості в різних аспектах вирішується сучасними вченими-філософами, педагогами, психологами. Так, В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, Н. Павлик вважають, що духовне становлення особистості відбувається на основі розвитку в людини органічної єдності віри, надії, любові.

Л. Вербицька, Е. Помиткін, А. Сухомлинська, А. Цветкова вбачають розвиток духовності особистості в повсякденній реалізації ідеалів Краси, Добра та Істини.

Г. Балл, І. Булах, Н. Вишнякова, В. Гальченко, Л. Долинська, І. Луценко, С. Максименко вважають, що розвиток особистісних творчих якостей фахівця, зокрема вчителя, корелює з розвитком його духовності та є неодмінною психологічною умовою успішного духовного виховання учнів.

На думку інших науковців, ознакою духовності є усвідомлення людиною себе частиною Всесвіту, що спрямовує її до самопізнання, самовдосконалення, творчості (В. Вернадський, С. Гроф, В. Плікін, А. Черній, І. Шванєва, Ж. Юзвак та ін.).

Плеяда дослідників (Г.Сковорода, І. Бех, І. Зязюн, А. Комарова, А. Корінь, В. Рибалка, П. Симонов та ін.) вважають, що показником духовності є почуття відповідальності, розвинена совість людини.

Так, Г.Сковорода в духовному вдосконаленні людини великого значення надавав «чистій совісті» [10]. На думку філософа, краще годину чесно жити, ніж поганити цілий день. Найбільше поняття чистої совісті й чесного життя, вважає мислитель, розкривається в діяльності людини. За Г. Сковородою, для людини, яка чесно живе із чистою совістю, праця – це не примушення, а вільний потяг.

А. Комарова наголошує, що якщо не дослухатись до голосу совісті – духу – він слабшає, може вщухнути зовсім. І поступово людина стає на шлях руйнації. «Варто дослухатися до голосу духу, – радить учена, – хоч би яким слабким він, цей голос, був» [5, с. 20].

В. Малахов [6] вважає, що совість, якщо вона в людині є, неодмінно має «боліти», турбувати, бентежити свого носія: це її нормальний стан. Навіть якщо людина робить добрі справи, має чисті, світлі думки й почуття, совість не дасть їй спокою, щоб зупинитися на досягнутому, оскільки зумовлює «практичне перетворення» цілісності духовного буття, реалізацію її як дієвого чинника моральної присутності людини у світі.

На основі теоретичного аналізу філософської, педагогічної і психологічної літератури психолого-педагогічний зміст поняття **"духовність особистості"** розглядаємо як **глибинно-психологічне утворення – духовне "Я", усвідомлення якого сприяє духовному самовдосконаленню, життєтворчості за законами Краси, Добра, Істини й розвитку почуття духовної єдності з іншими як частинками Всесвіту. Компонентами духовності визначено духовну самосвідомість, духовну спрямованість, духовні риси характеру, духовне спілкування, духовну креативність, духовний досвід.**

Виходячи із тверджень Н. Бердяєва, Г. Сковороди, В. Соловйова, П. Юркевича та інших учених про те, що метою людського життя є вдосконалення внутрішніх якостей, а також з огляду на потребу держави у творчих високодуховних педагогах, розглянемо детально сутність складових духовності особистості з тим, щоб використовувати ці знання як психолого-педагогічний супровід освітнього процесу в підготовці майбутніх фахівців.

Проаналізуємо філософський, психолого-педагогічний зміст компонента духовності, який визначили як **духовну самосвідомість**. Самосвідомість трактується вченими як свідомість, фокус якої спрямований на "внутрішній всесвіт". Самосвідомість людини є вищим рівнем розвитку свідомості.

Як зазначає І. Булах, "самосвідомість, задаючи імпульс розвитку людини, безпосередньо включаючись у процес формування її чуттєво-образної сфери та поведінки, виступає у процесі особистісного становлення провідною силою" [2, с. 15].

На думку Е. Помиткіна, духовний рівень свідомості людини характеризується розумінням того, що Всесвіт – єдиний організм, а Земля – його невід'ємна частина [9]. Тому усвідомлення власного духовного "Я" сприяє розвитку рефлексії внутрішніх якостей особистості і спрямовує їх до вдосконалення, що відображується в зовнішній поведінці, ставленні до інших.

Розглянемо другий компонент духовності особистості – **духовну спрямованість**. Про духовну спрямованість людини свідчить її ціннісна орієнтація в житті. Цінності відіграють важливу роль як у житті окремої людини, так і в житті суспільства в цілому. Сформована ієрархія ціннісної орієнтації людини є основою для прийняття рішень та її поведінки.

На думку В. Малахова [6], сенс існування людини істотно пов'язаний з обраними нею цінностями. Ціннісна орієнтація, зазначає вчений, дає відповідь на запитання: "Заради чого чинить людина?", "Чому вона присвячує свою діяльність?". Учений зазначає, що "існують ... два типи цінностей: цінності, сенс яких визначається наявними потребами та інтересами людини, і цінності, які навпаки – надають сенс існуванню самої людини" [6, с. 114–115]. Автор вважає, що сенсом існування людини є її потреба в духовних цінностях, підпорядкування їм життя. Показником рівня розвитку духовності особистості є здатність орієнтуватися на вищі універсальні Абсолютні цінності: Істину, Добро, Красу.

Ще одним компонентом духовності особистості визначили **духовні риси характеру**. Характер як сукупність стійких психічних особливостей людини у філософії розглядають залежно від її світогляду. Від моральних принципів, поглядів, переконань залежить спрямованість діяльності людини, ставлення до буття. Тим самим визначається суспільно-історична природа характеру людини.

Отже, характер обумовлений соціальним буттям, що породжує риси, які "визначаються типовими обставинами життєвого шляху людей у конкретних історичних умовах. У характері фіксується цілісність духовного життя людини, один із головних показників її індивідуальності" [3, с. 352].

У психології характер розглядається як цілісне утворення, що визначає його людське "Я". Риси характеру виявляються в діяльності людини, її ставленні до довколишніх, способах досягнення мети.

Приєднуємося до думки Е. Помиткіна, що кожна людина, яка усвідомлює в собі духовне "Я", повинна бути цілеспрямованою, творчою, оригінальною, порядною, високоморальною, доброзичливою особистістю, володіти відповідними рисами характеру, які проявляються в діяльності, ставленні до тих, хто поряд, та в поведінці.

Розглянемо четвертий компонент духовності, визначений нами як **духовне спілкування**. Спілкування є духовною потребою кожної особистості як представника суспільства. Як соціальне явище спілкування охоплює всі сфери буття й діяльності людини. У результаті взаємодії і спілкування людина стає особистістю.

Умовою духовного спілкування є розуміння того, що Всесвіт – єдиний організм, а Земля – його невід'ємна частина. Духовне спілкування на всіх рівнях і видах передбачає ставлення до кожного й до себе як частини єдиного всесвітнього організму, а до тваринного та рослинного світу – з усвідомленням причетності до цього організму. Таке відношення сприяє розвитку духовного єднання з Іншим. Об'єднувальна сила, яка лежить в основі духовного спілкування, – необумовлена любов.

У філософії любов розглядається як вища форма, як повне прийняття іншої особистості в усій її цілісності і своєрідності та сприяння її індивідуальному зростанню, творчому розкриттю і збагаченню її внутрішнього змісту. Феномену любові властиво об'єднувати, сприяти продуктивному розвитку особистості; створювати відчуття безпеки щодо Іншого завдяки довірі, яку вона викликає; відтворювати нову якість міжособистісних відносин; чинити опір "егомережам", які посилюють роздроблення суспільства.

У педагогіці цінність любові розглядається на основі системи відносин "учитель – учень": "Любов вчить почуттям і почуттю, відношенню через стан власної душі. У даному випадку вихователь повинен турбуватися, в першу чергу, не про те, які якості він хоче розвинути в дитині, а про те, як проявити саме в собі дані якості щодо вихованця" [7, с. 43–44].

Згідно з ученням Е. Фромма [11], любов – це налаштування, орієнтація характеру, яка формує ставлення людини до світу взагалі. Учений зазначає: "Справжня любов – це виявлення творчості, вона передбачає турботу, відповідальність і знання" [11, с. 131]. Особливо це стосується педагогів, оскільки вони несуть відповідальність за виховання, освіту, розвиток учнів.

Наступним компонентом духовності визначено **духовну креативність** (або креативний компонент духовності). У наукових джерелах креативність розглядається як вроджена здатність до творчості, що, розвиваючись, сприяє самотворенню особистості, забезпечує розвиток її творчої життєдіяльності і впливає на розвиток Всесвіту.

На думку В. Загвязінського [8], педагогічна творчість передбачає наявність у вчителя комплекс загальних якостей, що характеризують будь-яку творчу особистість незалежно від виду діяльності, ерудиції, почуття нового, здатності до аналізу й самоаналізу, гнучкості й широти мислення, активності, волі, розвиненої уяви.

Аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів показав, що креативність є сукупністю особистісних якостей людини, які сприяють її саморозкриттю, самореалізації, у контексті нашого дослідження – духовному самовдосконаленню, – і забезпечують перетворення у професійній діяльності.

Розглянемо шостий компонент духовності, визначений нами як **духовний досвід**. Досвід як філософська категорія – це цілісність та універсальність людської діяльності, що фіксує єдність знань, навичок, почуттів, волі.

У вузькому розумінні досвід розглядається як засноване на практиці чуттєво-емпіричне пізнання дійсності, у широкому – як єдність умінь і знань.

І. Кант [4] у висновках дослідження цієї проблеми у праці "Критика чистого розуму" зазначає, що досвід – це головний продукт людського розуму. Водночас досвід є результатом діяльності духу, що передбачає "форми розуму", які лише сприяють виникненню досвіду.

Духовний досвід накопичується завдяки оволодінню особистістю теоретичними знаннями у процесі духовного вдосконалення та застосування їх на практиці в повсякденному житті. Зазначаємо, що досвід людини відкладається у свідомості та успадковується генетично. Так, накопичений досвід духовного самовдосконалення стає фіксованим налаштуванням і непомітно для самої особистості впливає на її життєву позицію.

Висновки. Отже, "духовність особистості" – це глибинно-психологічне утворення – духовне "Я", усвідомлення якого сприяє духовному самовдосконаленню, життєтворчості за законами Краси, Добра, Істини й розвитку почуття духовної єдності з іншими як частинками Всесвіту. Компонентами духовності є духовна самосвідомість, духовна спрямованість, духовні риси характеру, духовне спілкування, духовна креативність, духовний досвід. Використання в освітньому процесі знань про сутність духовності особистості допоможе формуванню майбутніх фахівців, зокрема, педагогів, здатних сформувати й виховати високодуховне творче покоління.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Смысл творчества / Николай Александрович Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 347 с.
2. Булах І. С. Психологічні основи особистісного зростання підлітків: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня док. псих. наук : спец. 19.00.00 "Педагогічна та вікова психологія" [Електронний ресурс] / І. С. Булах. – К., 2004. – 46 с. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04bisozp.zip>.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Семен Устимович Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
4. Кант І. Критика чистого розуму / Іммануїл Кант / пер. з нім. та приміт.
5. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
6. Комарова А. І. Україна : духовність – культура – естетичний розвиток особистості / А. І. Комарова // Духовність і художньо-естетична культура : аналітичні розробки, пропозиції наук. та практ. працівників : зб. наук. ст. / [кер. авт. кол. : А. І. Комарова, О. С. Тимошенко, М. І. Чембержі, В. Г. Чернець]. – К., 1999. – Т. 14. – С. 15–48.
7. Малахов В. А. Етика : курс лекцій : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Віктор Аронович Малахов. – К. : Либідь, 2001. – 384 с.
8. Парасюк І. А. Виховання любові до дітей як структурного компонента професійної готовності майбутнього вчителя : дис. ... канд. пед. наук / Іван Андрійович. Парасюк. – К., 1999. – 230 с.
9. Педагогічна творчість і майстерність : хрестоматія / уклад. Н. В. Гузій ; Ін-т змісту і методів навчання. – К. : ІЗМН, 2000. – 168 с.
10. Помиткін Е. О. Духовний розвиток учнів в системі шкільної освіти : наук.-метод. посіб. / Е. О. Помиткін. – К. : ІЗМН, 1996. – 164 с.

11. Сковорода Г.С. Твори : у 2-х ч. / Григорій Савович Сковорода. – К. : АН УРСР, 1961. – Ч. I. – 532 с.
12. Фромм Эрих. Искусство любить / Эрих Фромм / пер. с англ. ; под ред. Д. А. Леонтьева. – СПб. : Азбука, 2002. – 224 с.
13. Юзвак Ж. М. Естетичні фактори духовного розвитку особистості / Жанна Михайлівна Юзвак. – К. : Знання, 1999. – 115 с.

Репетий С.Т. Психолого-педагогические основы развития духовности будущего специалиста в образовательном процессе

В статье рассмотрены взгляды ученых на содержание понятия "духовность личности". Представлено авторское определение духовности, её компонентов. Раскрыто психолого-педагогическое содержание каждого компонента. Предложено использовать основы знаний психолого-педагогического развития духовности будущего специалиста в образовательном процессе.

Ключевые слова: духовность, компоненты, духовно самосознательный, духовно устремлённый, духовные черты характера, духовное общение, духовная креативность, духовный опыт.

Repetiy, S.T. Psychological-Pedagogical Foundations of the Development of Spirituality of the Future Experts in Educational Process

In the article the author gives the different views of scientists on the notion of individual spirituality. The authors' definition of spirituality and its components is given. The psychological-pedagogical matter of each component is considered. A basic knowledge of psycho-spiritual development of the future expert is recommended for use in educational process.

Key words: spirituality, components, spiritual-conscious, spiritual-directed, spiritual traits, spiritual communication, spiritual creativeness, spiritual experience.